

[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-6\(13\)-259-271](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-6(13)-259-271)

Костянтин Оробець

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права № 2,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8783-3950>*

АКСІОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню аксіологічних засад кримінальної відповідальності. Розглянуто власну, інструментальну і соціокультурну цінність кримінальної відповідальності та чинники, що впливають на кожен з них.

Визначено два аспекти власної цінності кримінальної відповідальності. У соціальному аспекті вона забезпечує охорону суспільних відносин від найбільш небезпечних посягань, являючи собою негативну реакцію соціуму й держави на вчинене суспільно небезпечне діяння, в якій проявляється осуд і самого діяння, і особи, що його вчинила. У правовому аспекті кримінальна відповідальність сама по собі виступає правовою цінністю, взаємодіючи з іншими правовими цінностями та сприяючи їх утіленню. У цьому аспекті кримінальна відповідальність полягає в юридичному обов'язку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, зазнати передбачених законом правообмежень, закріплення, потенційне або фактичне застосування яких виправдані фактом порушення кримінально-правової норми-заборони та ґрунтуються на принципах кримінального права.

Обґрунтовано положення про те, що кримінальне право, закріплюючи суспільно небезпечні діяння як кримінально протиправні й карані, тим самим формально визначає крайні прояви свавілля, відмежовуючи їх від правомірної поведінки як проявів свободи особи. Відсутність чітко встановленої підстави і заходів відповідальності призводила б до стирання меж між свободою та свавіллям, а в кінцевому підсумку – до невизначеності змісту й обсягу самого поняття свободи.

Інструментальну цінність кримінальної відповідальності визначено як спроможність виступати засобом (інструментом) впливу на формування й розвиток суспільних відносин, яка розкривається через її цілі та функції. Доведено, що виходячи з цілей кримінальної відповідальності, вона виступає інструментом (засобом) виправлення особи, загальної і спеціальної превенції, а також соціального захисту («відновлення соціальної справедливості» як поєднання кари й осуду). Виокремлено такі основні функції кримінальної

відповідальності, як охоронна, регулятивна, превентивна та виховна.

Зазначено, що як соціокультурна цінність кримінальна відповідальність відбиває національні та універсальні особливості розвитку суспільства загалом та його культурної сфери зокрема. З історичними змінами суспільства, поширенням тих чи інших суспільно небезпечних діянь як масових явищ, появою нових та переоцінкою традиційних культурних цінностей змінюються й уявлення про зміст, форми, засоби, принципи кримінальної відповідальності.

Зроблено висновок, що рівень цінності кримінальної відповідальності суттєво позначається на цінності кримінального права в цілому.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, правові цінності, аксіологічний підхід, правова культура, покарання.

Kostiantyn Orobets

*Candidate of Legal Sciences, Assistant at the Department of Criminal Law № 2,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-8783-3950>*

AXIOLOGICAL JUSTIFICATION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY

Abstract. The article is devoted to the elucidation of the axiological fundamentals of criminal liability. The own, instrumental and socio-cultural value of criminal responsibility and the factors influencing each of them were considered.

Two aspects of the own value of criminal responsibility have been identified. In the social aspect, it protects public relations from the most dangerous encroachments, representing the negative reaction of society and the state to the committed socially dangerous act, which manifests condemnation of the act itself and the person who committed it. In the legal aspect, criminal liability in itself is a legal value, interacting with other legal values and contributing to their implementation. In this aspect, criminal liability is the legal obligation of a person who has committed a criminal offense to be subject to statutory restrictions, the consolidation, potential or actual application of which is justified by the violation of criminal law prohibitions and based on the principles of criminal law.

It was argued that criminal law, enshrining socially dangerous acts as criminally illegal and punishable, thus formally defines the extreme manifestations of arbitrariness, distinguishing them from lawful conduct as manifestations of individual freedom. The lack of a clearly defined basis and measures of responsibility would lead to the blurring of the line between freedom and arbitrariness, and ultimately to the uncertainty of the content and scope of the very concept of freedom.

The instrumental value of criminal responsibility was defined as the ability to act as a means (instrument) of influence on the formation and development of social

relations, which is revealed through its goals and functions. It was proved that based on the goals of criminal responsibility, it acts as a tool (means) of correction of the person, general and special prevention, as well as social protection («restoration of social justice» as a combination of punishment and condemnation). The main functions of criminal responsibility, such as security, regulatory, preventive and educational, were identified.

It was noted that as a socio-cultural value, criminal responsibility reflects the national and universal features of society in general and its cultural sphere in particular. With the historical changes of society, the spread of certain socially dangerous acts as mass phenomena, the emergence of new and reassessment of traditional cultural values are changing perceptions of the content, forms, means, principles of criminal responsibility.

It was concluded that the level of value of criminal responsibility significantly affects the value of criminal law in general.

Keywords: criminal responsibility, legal values, axiological approach, legal culture, punishment.

Постановка проблеми. Коли йдеться про підставу кримінальної відповідальності, в юридичній літературі, природно, найчастіше згадується матеріальна правова підстава. Відповідні дослідження ґрунтуються на ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу (в подальшому – КК) України, згідно з якою підставою кримінальної відповідальності визнається вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом. Поряд із цим, виокремлюють філософсько-етичне обґрунтування кримінальної відповідальності, що дає відповідь на питання про те, чому суспільство і держава мають право докоряти людині, яка вчинила кримінальне правопорушення, і на чому ґрунтується такий докір [12, с. 96]. На наш погляд, обґрунтування кримінальної відповідальності не вичерпується філософсько-етичним аспектом, а може бути розглянуто з позицій й інших підходів, що надає цій проблематиці комплексного характеру. Серед різних підходів слід звернути увагу, до прикладу, на економічне, історичне, аксіологічне обґрунтування кримінальної відповідальності та ін., що залишаються малодослідженими в літературі, незважаючи на свою актуальність та важливість для теорії та практики. Кожному з підходів відповідають власні методи пізнання, наукові положення та понятійно-категоріальний апарат пояснення допустимості й доцільності кримінальної відповідальності. Так, аксіологічне обґрунтування може дати відповідь на питання про те, в чому саме полягає цінність кримінальної відповідальності, її роль та значення як правового інституту, від чого залежить «рівень» цієї цінності, а також створити підґрунтя для вироблення конкретних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти кримінальної відповідальності розглядалися в роботах таких науковців, як Н.О. Антонюк, В.К. Грищук, В.К. Дуюнов, О.О. Книженко, М.І. Панов, Ю.А. Пономаренко та ін. Проблеми аксіології права (й аксіологічного підходу до юридичної відповідальності зокрема) досліджували О.М. Болсунова, Н.І. Бровко, О.М. Макеєва, А. Павко, Х.Б. Соломчак та ін. При цьому кількість сучасних праць, які були б спеціально присвячені висвітленню проблематики аксіологічних засад кримінальної відповідальності, є недостатньою, в більшості випадків вони мають фрагментарний, а не комплексний характер. Дискусійними залишаються питання визначення, цілей, функцій кримінальної відповідальності тощо. Виходячи з браку досліджень зазначеної проблематики, у статті поставлено за мету з'ясування різних видів цінності кримінальної відповідальності, рівень якої безпосередньо позначається на ефективності норм кримінального права в цілому.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна відповідальність належить до універсальних категорій кримінального права. Останні, за визначенням М.І. Панова, являють собою найбільш широкі за обсягом фундаментальні поняття, які відображають і фіксують найзагальніші та найсуттєвіші ознаки явищ (фактів) реальної дійсності у сфері кримінального права [16, с. 13]. У категорії кримінальної відповідальності та в інших формах доктринальних положень кримінального права відображається сутність, зміст і функції цієї галузі права та законодавства [16, с. 14]. У зв'язку з цим питання про ціннісне обґрунтування кримінальної відповідальності вважаємо складовою частиною більш широкої проблематики аксіологічного підходу до кримінального права в цілому, що співвідносяться між собою як окреме та загальне. Тому пропонуємо так само, як і в кримінальному праві [14, с. 224], виокремлювати власну (самоцінність), інструментальну й соціокультурну цінність кримінальної відповідальності. У літературі, визнаючи багатоаспектний характер цінності юридичної відповідальності, розрізняють й інші різновиди, наприклад, інституційну, гносеологічну, державно-владну, каральну, правопоновлюючу цінність [4, с. 64].

Незважаючи на всю важливість цієї категорії, законодавче визначення поняття кримінальної відповідальності відсутнє, що породжує численні дискусії в науці кримінального права. Так, Н.О. Антонюк виокремлює щонайменше 8 підходів до розуміння кримінальної відповідальності [1, с. 171]. Детальний розгляд та критичний аналіз цих підходів виходить за межі предмета дослідження цієї статті, тож у подальшому будемо спиратися на розуміння відповідальності в найзагальнішому сенсі, що пропонується у тлумачному словнику, як обов'язку відповідати за чийсь (а щодо кримінальної відповідальності – за свої) діяння [6, с. 177]. З таким тлумаченням узгоджується комплексне визначення, запропоноване М.І. Пановим, який під кримінальною

відповідальністю розуміє юридичний обов'язок особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, підлягати дії кримінального закону, тобто зазнати з боку держави негативної оцінки в обвинувальному вирокі суду за вчинене суспільно небезпечне діяння, а також заходів державно-правового примусу у вигляді обмежень прав і свобод особистого, майнового чи іншого характеру [17, с. 47].

Власна цінність кримінальної відповідальності визначається безпосередньо її сутністю як соціально-правового феномена. З одного боку, кримінальна відповідальність забезпечує охорону суспільних відносин від найбільш небезпечних посягань, а з іншого – сама по собі виступає правовою цінністю, взаємодіючи з іншими правовими цінностями та сприяючи їх утіленню. У першому аспекті кримінальна відповідальність, на нашу думку, являє собою негативну реакцію соціуму (в особі держави як форми соціальної організації) на вчинене суспільно небезпечне діяння, в якій проявляється осуд і самого діяння, і особи, що його вчинила. Це підтверджується рішенням Конституційного Суду України у справі про депутатську недоторканність, згідно з яким кримінальна відповідальність є правовим інститутом, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинене кримінальне правопорушення [20]. Таке реагування, що є результатом оцінювання кримінального правопорушення як антицінності, неприйнятної (небезпечної) з соціальної точки зору, постає як засіб розв'язання соціальних суперечностей, що породжуються кримінальним правопорушенням, яке втілює конфлікт між соціумом та окремою особистістю [8, с. 208].

Задля охорони суспільних відносин кримінальне право використовує весь спектр специфічних правових засобів, що належать до кримінальної відповідальності, які поділяють, наприклад, на кримінально-правові засоби-установлення і кримінально-правові засоби-діяння [18, с. 163]. До відповідних засобів висуваються вимоги необхідності і достатності застосування щодо кримінального правопорушення певного виду (якщо мова йде про законотворчу діяльність), а також кожної індивідуально визначеної особи, яка вчинила конкретне суспільно небезпечне діяння (у правозастосовній діяльності). У практиці Європейського суду з прав людини йдеться про «пропорційність втручання», яке має відповідати тяжкості порушення (п. 38 рішення у справі «Ісмаїлов проти Росії») [24]. Неадекватне (недостатнє або, навпаки, надлишкове) реагування держави на вчинене кримінальне правопорушення (наприклад, занадто сувора санкція статті Особливої частини КК, необґрунтоване звільнення від покарання, призначення занадто м'якого або занадто суворого покарання), яке належним чином не враховує суспільну небезпечність діяння та (або) особу винного, не тільки не сприяє вирішенню соціального конфлікту, а й спроможне породжувати нові. А це, у свою чергу, негативно позначається на порівняльній цінності кримінальної відповідальності

за аксіологічною шкалою. Тому, наприклад, невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого має тягнути за собою скасування або зміну вироку суду (ч. 2 ст. 409 Кримінального процесуального кодексу України).

У другому з названих вище аспектів кримінальна відповідальність полягає в юридичному обов'язку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, зазнати передбачених законом правообмежень. Закріплення, потенційне або фактичне застосування таких правообмежень виправдані фактом порушення кримінально-правової норми-заборони та ґрунтуються на принципах кримінального права. У такому контексті санкція кримінально-правової норми виступає логічним наслідком невиконання особою вимоги не вчиняти кримінальне правопорушення, тобто не діяти всупереч правовим цінностям, які є внутрішньою метою, змістом правової норми [21, с. 28]. Слід підкреслити, що стосовно норм-заборон ціннісним змістом виступає не та поведінка, яка зазначена в диспозиції, а утримання від неї (точніше, невчинення забороненої дії або вчинення дії, яку особа зобов'язана була й могла вчинити). Також і при застосуванні загальноправових принципів реалізуються відповідні правові цінності, наприклад, справедливість, гуманізм, верховенство права, рівність тощо. Одночасно створюється підґрунтя для спеціальних принципів кримінальної відповідальності, таких, як-от: законність; особиста і винна відповідальність; невідворотність відповідальності, її диференціація та індивідуалізація; обмеження меж кримінальної відповідальності [17, с. 48].

Окремо слід сказати про таку правову цінність, як свобода, що не протистоїть відповідальності, а передбачає її. Розуміння свободи як правової цінності закріплено у ст. 4 Декларації прав людини і громадянина 1789 р., згідно з якою свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому. За висловом Н.І. Бровко, «людина відповідальна за власні дії лише тоді, коли має свободу волі, вибору та засобів їх реалізації» [5, с. 56]. О.О. Єрмоєнко щодо співвідношення відповідальності та свободи зазначає, що перша неможлива без другої, але й навпаки, друга зумовлює першу [10, с. 56]. Кримінальне право, закріплюючи суспільно небезпечні діяння як кримінально протиправні й карані, тим самим формально визначає крайні прояви свавілля, відмежовуючи їх від правомірної поведінки як проявів свободи особи. Відсутність чітко встановленої підстави і заходів відповідальності призводила б до стирання меж між свободою та свавіллям, а в кінцевому підсумку – до невизначеності змісту й обсягу самого поняття свободи.

Інструментальна цінність кримінальної відповідальності, тобто спроможність виступати засобом (інструментом) впливу на формування й розвиток суспільних відносин, розкривається через її цілі та функції. Цілі кримінальної відповідальності, на відміну від цілей покарання, в Україні законодавчо не окреслені. Для порівняння, у КК Республіки Білорусь

закріплено цілі саме кримінальної відповідальності, зокрема, виправлення особи, яка вчинила злочин, та попередження вчинення нових злочинів як засудженим, так і іншими особами, а також зазначено, що кримінальна відповідальність покликана сприяти відновленню соціальної справедливості (ч.ч. 2, 3 ст. 44 КК Республіки Білорусь) [22]. Майже такі самі цілі (за винятком цілі кари замість відновлення соціальної справедливості) визначено як мету покарання в ч. 2 ст. 50 КК України. Тож виникає проблема співвідношення між цілями кримінальної відповідальності та цілями покарання. На нашу думку, за чинним КК вони не повністю збігаються, принаймні за своїм змістом, оскільки покарання є найбільш розповсюдженою, типовою, проте не єдиною формою реалізації кримінальної відповідальності, й отже, остання охоплює більшу кількість засобів досягнення своїх цілей (зокрема, засудження особи без призначення покарання). Водночас досягнення таких цілей, як виправлення засудженого, загальна та спеціальна превенція, можливе без реального відбування покарання. Так, про можливість виправлення засудженого без відбування покарання йдеться у ч. 1 ст. 75 КК. Загальне і спеціальне запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень є не лише цілями покарання, цілями кримінальної відповідальності, а й цілями кримінально-правового впливу [11, с. 408], вони впливають з завдань кримінального права та закону (ч. 1 ст. 1 КК). Згідно з ч. 2 ст. 65 КК покарання, що призначається особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути необхідним і достатнім для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень.

Що ж стосується мети кари як відплати за вчинене, то вона серед інших заходів кримінальної відповідальності притаманна саме покаранню, причому не лише реальне відбування, а й сам факт призначення покарання – істотний прояв його карального впливу [12, с. 352]. Однак буквально поширити цю мету й на кримінальну відповідальність неможливо у зв'язку з тим, що КК закріплює таку форму реалізації останньої, як засудження особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, за вироком суду без призначення їй покарання (ч.ч. 4, 5 ст. 74 КК). В.К. Грищук поряд із покаранням та судимістю виокремлює осуд як класичну форму реалізації кримінальної відповідальності, що є єдиною, яка може реалізовуватися самостійно [7, с. 97]. На противагу цій позиції Ю.А. Пономаренко вважає, що у випадку, коли кримінальна відповідальність особи представлена лише одним заходом – миттєвим осудом, вона фактично відсутня, через що запропоновано або трансформувати зазначені вище законодавчі положення в підставу для звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання, або ж узагалі виключити [19, с. 70]. Не заперечуючи категорично кримінальної відповідальності в цій її формі, можливим шляхом уникнення невідповідності між цілями кримінальної відповідальності та цілями покарання вважаємо обґрунтування й подальше

формулювання більш загальної цілі, яка б охоплювала собою як власне каральний вплив (при призначенні покарання), так й інші прояви негативної реакції держави на суспільно небезпечне діяння та особу, яка його вчинила (у вигляді осуду при засудженні з призначенням покарання або без такого). Терміном, що може бути використаний для позначення подібної мети кримінальної відповідальності, спроможний стати «захист суспільства» або інший, який буде достатньо обґрунтованим у результаті подальших наукових розробок. Відповідно до цієї мети доцільною може бути визнана, наприклад, негативна оцінка суспільно небезпечного діяння та засудження особи, яка не може вважатися суспільно небезпечною, однак без можливості призначення їй додаткових примусових заходів, оскільки потреба в захисті суспільства від цієї особи шляхом призначення і застосування конкретних правообмежень (покарання) вже відсутня. Альтернативний варіант був запропонований В.К. Дуюновим, який, на відміну від традиційного розуміння кари як відплати за вчинене, широко тлумачить її як негативну, співрозмірну (справедливу) та невідворотну реакцію держави на порушення встановлених нею нормативних приписів [9, с. 60-61], що виражається в осуді особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і вчиненого діяння в акті правозастосування та у встановленні правообмежувальних заходів щодо цієї особи [9, с. 63]. У такому широкому значенні термін «кара» може вживатися для позначення мети як кримінальної відповідальності, так і покарання.

Таким чином, виходячи з цілей кримінальної відповідальності, вона виступає інструментом (засобом) виправлення особи, загальної і спеціальної превенції, а також соціального захисту («відновлення соціальної справедливості») як поєднання кари й осуду, або ж «кари» в розумінні В.К. Дуюнова).

Цілі кримінальної відповідальності не слід ототожнювати з її функціями. Під останніми розуміються основні напрямки впливу кримінальної відповідальності на суспільні відносини, поведінку людей, мораль, правосвідомість, культуру, в яких розкривається її сутність, соціальне призначення та через які досягаються цілі цього виду юридичної відповідальності [23, с. 407]. Функція є зв'язуючою ланкою, завдяки якій мета з суб'єктивної категорії перетворюється на об'єктивну реальність, на конкретний результат правового впливу кримінальної відповідальності [23, с. 387].

У літературі різними дослідниками запропоновані численні класифікації функцій юридичної та, зокрема, кримінальної відповідальності. Так, виокремлюють функції регулятивну, превентивну, каральну, відновлювальну та виховну [2, с. 134]; охоронну, превентивну, каральну, стимулюючу, компенсаційну, виховну, організаційну, політичну [3, с. 15] та ін. Основними з цих функцій вважаємо охоронну, регулятивну, превентивну та виховну. У термінологічному плані ці функції збігаються з функціями кримінального

права, однак мають вужче значення, адже кримінальна відповідальність як правовий інститут є лише елементом (однією зі складових частин) галузі права, а тому функції кримінального права та функції кримінальної відповідальності співвідносяться як загальне й окреме. Каральну функцію кримінальної відповідальності ми не виділяємо як самостійний напрямок соціального впливу у зв'язку з тим, що кара й осуд лежать в основі всіх інших її функцій і, таким чином, виступають універсальною метою кримінальної відповідальності, яка втілюється в соціальній дійсності через різні функції. А ось компенсаційна (відновлювальна) функція, на наш погляд, не притаманна цьому інституту кримінального права, бо кримінальна відповідальність, на відміну від цивільної відповідальності, не охоплює відновлення попереднього становища, відшкодування завданих збитків. Усі майнові покарання виконуються на користь держави, а не потерпілого. «Відновлення соціальної справедливості» досягається шляхом осуду засудженого та вчиненого ним суспільно небезпечного діяння, який у більшості випадків поєднується з застосуванням правообмежень, що відповідають тяжкості кримінального правопорушення та особі винного, отже, таке відновлення відбувається через реалізацію каральної (в широкому розумінні) мети кримінальної відповідальності. У КК відшкодування завданих винним збитків згадується в таких випадках: при характеристиці деяких підстав звільнення від кримінальної відповідальності (дійове каяття – ст. 45, примирення винного з потерпілим – ст. 46 КК, звільнення від кримінальної відповідальності за окремі кримінальні правопорушення – ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212¹, ч. 4 ст. 289 КК); як обставина, що пом'якшує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66); при встановленні переліку майна, яке не підлягає спеціальній конфіскації (ч. 5 ст. 96²); як обов'язок юридичної особи при застосуванні до неї заходів кримінально-правового характеру (ч. 2 ст. 96⁶); як вид примусових заходів виховного характеру при звільненні неповнолітнього від покарання (п. 4 ч. 2 ст. 105 КК). Очевидно, що таке відшкодування здійснюється поза межами кримінальної відповідальності.

Як *соціокульт урна цінніст ь* кримінальна відповідальність відбиває національні та універсальні особливості розвитку суспільства загалом та його культурної сфери зокрема. З історичними змінами суспільства, поширенням тих чи інших суспільно небезпечних діянь як масових явищ, появою нових та переоцінкою традиційних культурних цінностей змінювалися й уявлення про зміст, форми, засоби, принципи кримінальної відповідальності. Культура як багаторівневе системне утворення проявляє себе як усередині суспільства, так і за його межами [15, с. 21]. Внутрішньою тенденцією розвитку кримінального права, й зокрема інституту кримінальної відповідальності, є його спадкоємність, що простежується, наприклад, при порівнянні КК України 2001 р. з КК УРСР 1960 р. (цілі покарання, класифікація покарань на основні, додаткові та змішані, загальні засади призначення покарання, звільнення від покарання у зв'язку з

втратаю особою суспільної небезпечності та багато ін.). Україні, як й іншим європейським демократичним державам, властива правова культура відкритого типу, що у своєму розвитку взаємодіє з іншими правовими культурами, сприймаючи, опрацьовуючи й закріплюючи для себе надбання інших правових традицій [13, с. 262]. Така універсалізація національних правових культур обумовлює єдність основних цінностей, які набувають вираження у правових принципах. КК України, ґрунтуючись на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права (ч. 1 ст. 3 КК), вказує, наприклад, на неприпустимість визнання метою покарання (а так само це стосується і кримінальної відповідальності в цілому) завдання фізичних страждань або приниження людської гідності (ч. 3 ст. 50).

Висновки. Проведене дослідження дозволило з'ясувати зміст власної, інструментальної та соціокультурної цінності кримінальної відповідальності. Власна її цінність визначається цінністю суспільних відносин, які підлягають охороні засобами кримінальної відповідальності, що мають відповідати суспільній небезпечності діяння та особі винного (соціальний аспект), та правовими цінностями, затвердженню яких вона сприяє (правовий аспект). Вираженням інструментальної цінності є цілі та функції кримінальної відповідальності. Соціокультурна цінність характеризує цей кримінально-правовий інститут як здобуток культури. Зростання або, навпаки, зменшення цінності кримінальної відповідальності, у свою чергу, суттєво позначається на цінності кримінального права, оскільки кримінальна відповідальність є невід'ємним елементом механізму кримінально-правового регулювання, через її встановлення та реалізацію відбувається впорядкування нормами кримінального права суспільних відносин.

Кожен із виокремлених видів цінності кримінальної відповідальності, безумовно, потребує подальших системних досліджень та за їх результатами має враховуватися в тій чи іншій мірі у законотворчій і правозастосовній діяльності.

Літ ерат ура:

1. Антонюк Н.О. Концепції розуміння кримінальної відповідальності. *Часопис Київського університету у права*. 2019. № 2. С. 170-175. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2019.30.
2. Богатирьов І., Савченко А. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 133-137.
3. Бойчук А.Ю. Аксиологічний зміст функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 14-17. DOI: 10.18524/2411-2054.2018.30.132821.
4. Болсунова О.М. Аксиологія юридичної відповідальності. *Часопис Київського університету у права*. 2010. № 2. С. 62-65.
5. Бровко Н.І. Філософсько-правовий аналіз категорії свободи та відповідальності людини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 54-57.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

7. Гришук В.К. Доктринальне розуміння форм реалізації кримінальної відповідальності людини. *Акт уальні проблеми кримінальної відповідальності і: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.*, 10-11 жовтня 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 93-98.

8. Дворецкий М.Ю. Уголовная ответственность в отечественном законодательстве в контексте эффективности реализации: проблемы теории и практики применения. *Вестник Тамбовского университета* et al. Серия: Гуманитарные науки. 2014. Вып. 2 (130). С. 205-212.

9. Дуюнов В.К. Кара как реакция государства на совершение преступления, ее сущность, содержание и ближайшая цель. *Акт уальні проблеми кримінальної відповідальності і: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.*, 10-11 жовтня 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 60-64.

10. Єрмоменко О.О. Свобода як обов'язкова передумова відповідальності. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. «Право». 2016. Вип. 24. С. 52-57. DOI: 10.5281/zenodo.192581.

11. Книженко О.О. Загальна та спеціальна превенції та їх вплив на кримінально-правові санкції. *Форум права*. 2011. № 2. С. 404-409. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2011_2_63.pdf (дата звернення: 10.05.2022).

12. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.

13. Макеєва О.М. Правова культура: ціннісний вимір в умовах інтеграційних процесів. *Альманах права*. 2015. Вип. 6. С. 261-265.

14. Оробець К. Аксіологічний підхід у кримінальному праві: зміст та значення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 222-226.

15. Павко А. Право як соціокультурний феномен. *Віче*. 2011. № 13. С. 20-23.

16. Панов М.І. Доктрина кримінального права України: значення для науки і практики кримінального законотворення та правозастосування. *Право України*. 2020. № 2. С.11-16. DOI: 10.33498/lopu-2020-02-011.

17. Панов М. Кримінальна відповідальність та її підстава. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 45-52.

18. Пономаренко Ю.А. Види засобів кримінального права. *Проблеми законності і*. 2020. Вип. 149. С. 154-167. DOI: 10.21564/2414-990x.149.199986.

19. Пономаренко Ю.А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. «Право». 2013. Вип. 20. С. 65-72.

20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99. Справа № 1-15/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text> (дата звернення: 10.05.2022).

21. Соломчак Х.Б. Соціальні та правові цінності як детермінанти позитивної правової відповідальності. *Наше право*. 2014. № 1. С. 27-34.

22. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-З. URL: <https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900275> (дата звернення: 10.05.2022).

23. Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности: монография. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2007. 950 с.

24. Case of Ismayilov v. Russia. Application no. 30352/03. Judgment. Strasbourg, 6 November 2008. Final. 6 April 2009. URL: <https://rm.coe.int/16806ebe18> (дата звернення: 10.05.2022).

References:

1. Antoniuk, N.O. (2019). Kontseptsii rozuminnia kryminalnoi vidpovidalnosti [Concepts of understanding of criminal responsibility]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 2, 170-175. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2019.30> [in Ukrainian].
2. Bohatyrov, I., & Savchenko, A. (2016). Kryminalna vidpovidalnist yak suchasna problema kryminalnogo prava Ukrainy [Criminal liability as a modern problem of criminal law of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 2, 133-137 [in Ukrainian].
3. Boichuk, A.Iu. (2018). Aksiolohichniy zmist funktsii yurydychnoi vidpovidalnosti za ekolohichni pravoporushennia [Axiological content of the functions of legal responsibility for environmental offenses]. *Pravova derzhava – Constitutional state*, 30, 14-17. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.30.132821> [in Ukrainian].
4. Bolsunova, O.M. (2010). Aksiolohiia yurydychnoi vidpovidalnosti [Axiology of legal responsibility]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 2, 62-65 [in Ukrainian].
5. Brovko, N.I. (2014). Filosofska-pravovyi analiz katehorii svobody ta vidpovidalnosti liudyny [Philosophical and legal analysis of the category of human freedom and responsibility]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava – Philosophical and methodological problems of law*, 1, 54-57 [in Ukrainian].
6. Busel, V.T. (Eds.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
7. Hryshchuk, V.K. (2013). Doktrynalne rozuminnia form realizatsii kryminalnoi vidpovidalnosti liudyny [Doctrinal understanding of the forms of realization of human criminal responsibility]. *Aktualni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti – Current issues of criminal liability* (pp. 93-98). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Dvoretiskii, M.Yu. (2014). Ugolovnaya otvetstvennost v otechestvennom zakonodatelstve v kontekste effektivnosti realizatsii: problemy teorii i praktiki primeneniya [Criminal liability in domestic legislation in the context of implementation efficiency: problems of theory and practice of application]. *Vestnik Tambovskogo universiteta – Bulletin of Tambov University*, 2 (130), 205-212 [in Russian].
9. Duyunov, V.K. (2013). Kara kak reaktsiya gosudarstva na sovershenie prestupleniya, eyo sushchnost, sodержanie i blizhaishaya tsel [Penance as a reaction of the state to the commission of a crime, its essence, content and immediate goal]. *Aktualni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti – Current issues of criminal liability* (pp. 60-64). Kharkiv: Pravo [in Russian].
10. Yeromenko, O.O. (2016). Svoboda yak oboviazkova peredumova vidpovidalnosti [Freedom as a prerequisite for responsibility]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni H.S. Skovorody – Collection of scientific works of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*, issue 24, 52-57. <https://doi.org/10.5281/zenodo.192581> [in Ukrainian].
11. Knyzhenko, O.O. (2011). Zahalna ta spetsialna preventsii ta yikh vplyv na kryminalno-pravovi sanktsii [The general both special prevention and their influence on criminally-legal sanctions]. *Forum prava – Law forum*, 2, 404-409. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2011_2_63.pdf [in Ukrainian].
12. Borysov, V.I., Tatsii, V.Ia., Tiutiuhin V.I., et al. (2015). *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part]*. V.Ia. Tatsii, V.I. Borysov, & V.I. Tiutiuhin (Ed.) (5th ed., rev.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
13. Makeieva, O.M. (2015). Pravova kultura: tsinnisnyi vymir v umovakh intehratsiinykh protsesiv [Legal culture: value dimension in the conditions of integration processes]. *Almanakh prava – Almanac of law*, 6, 261-265 [in Ukrainian].
14. Orobets, K. (2016). Aksiolohichniy pidkhid u kryminalnomu pravi: zmist ta znachennia

[Axiological approach in criminal law: content and meaning]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 12, 222-226 [in Ukrainian].

15. Pavko, A. (2011). Pravo yak sotsiokulturnyi fenomen [Law as a socio-cultural phenomenon]. *Viche – Veche*, 13, 20-23 [in Ukrainian].

16. Panov, M.I. (2020). Doktryna kryminalnoho prava Ukrainy: znachennia dlia nauky i praktyky kryminalnoho zakonotvorennya ta pravozastosuvannya [The doctrine of criminal law of Ukraine: significance for the science and practice of criminal law and law enforcement]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 2, 11-16. <https://doi.org/10.33498/louu-2020-02-011> [in Ukrainian].

17. Panov, M. (2010). Kryminalna vidpovidalnist ta yii pidstava [Criminal liability and its grounds]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 4, 45-52 [in Ukrainian].

18. Ponomarenko, Yu.A. (2020). Vydy zasobiv kryminalnoho prava [The types of criminal law remedies]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality*, issue 149, 154–167. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.199986> [in Ukrainian].

19. Ponomarenko, Yu.A. (2013). Formy realizatsii kryminalnoi vidpovidalnosti za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy [Forms of realization of criminal responsibility according to the criminal legislation of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody – Collection of scientific works of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*, issue 20, 65-72 [in Ukrainian].

20. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Sprava № 1-15/99 (1999) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of part three of Article 80 of the Constitution of Ukraine (case of parliamentary immunity) of October 27, 1999 № 9-rp/99. Case № 1-15/99]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text> [in Ukrainian].

21. Solomchak, Kh.B. (2014). Sotsialni ta pravovi tsinnosti yak determinanty pozytyvnoi pravovoi vidpovidalnosti [Social and legal values as determinants of positive legal responsibility]. *Nashe pravo – Our law*, 1, 27-34 [in Ukrainian].

22. Ugolovnyy kodeks Respubliki Belarus ot 9 iyulya 1999 g. № 275-Z (1999) [Criminal Code of the Republic of Belarus dated July 9, 1999 No. 275-Z]. *etalonline.by*. Retrieved from <https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900275> [in Russian].

23. Khachaturov, R.L., & Lipinskiy D.A. (2007). *Obshchaya teoriya yuridicheskoy otvetstvennosti [General theory of legal liability]*. Sankt-Peterburg: Yuridicheskii tsentr Press [in Russian].

24. Case of Ismayilov v. Russia (2009). Application no. 30352/03. Judgment. Strasbourg, 6 November 2008. Final. 6 April 2009. *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/16806ebe18>.